

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ПРАЧЕНКО Олена Костянтинівна

УДК 37.015.3-053.6:316.48:316.647.5:316.346.2(043.3)

**РОЗВИТОК ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ
ПРИ ВИРІШЕННІ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ
У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата психологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі загальної і соціальної психології та психотерапії Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
СТАВИЦЬКА Світлана Олексіївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
факультет психології,
завідувач кафедри загальної і соціальної
психології та психотерапії

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Поліщук Валерій Миколайович,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
професор кафедри психології особистості
та соціальних практик;

кандидат психологічних наук, доцент
Костіна Тетяна Олександрівна,
Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського,
доцент кафедри психології,
соціальної роботи та педагогіки.

Захист відбудеться «6» травня 2021 року о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «02» квітня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Визначальними показниками сьогодення виступають політична, економічна, соціальна нестабільність у суспільстві, зростання та суперечливість в потоці інформації інноваційних технологій, глобалізація та розширення міжкультурної сфери взаємодій між людьми, трансформація управлінського та освітянського просторів. Відповідно до таких перетворень, зростають вимоги до соціального, професійного та особистісного становлення молодшої людини. Це сприяло зростанню активної уваги вчених щодо розробки наукових положень відносно розвитку особистісної сфери юнацтва, зокрема гендерної толерантності у юнаків та юнок з метою підвищення їх гендерної культури, вироблення навичок протистояння стереотипним уявленням соціуму та зниження схильності до міжособистісних конфліктів.

Особливої значущості вище зазначеним питанням надають представники різних галузей психологічної науки. У межах загальної, соціальної та гендерної психології актуалізується увага до проблеми соціалізації сучасного молодого покоління, зокрема, переважають аспекти розвитку толерантності як чинника формування зрілих стосунків представників різних статей (Дж. Батлер, О.О. Вороніна), адекватного прийняття своєї соціальної ролі (П.П. Горностаї), набуття етичних принципів та системи цінностей міжстатевих контактів (Дж. Елштайн, С.А. Рубін, Ю.М. Кашпур), побудови сімейного життя та подружніх стосунків (В.Є. Каган, І.С. Клецина). Водночас у віковій психології актуалізується питання гендерної рівності як однієї з умов готовності до толерантної взаємодії у міжстатевих стосунках (Т.В. Говорун, Ю. М. Кашпур), політичному (І.П. Андрусак, В.О. Васютинський) та соціальному житті суспільства (О.В. Рубан, Т. М. Титаренко).

Психологи, досліджуючи міжстатеві взаємодії, супідрядно вивчали питання гендерної толерантності як соціальної норми та цінності у міжстатевих взаємодіях (В.О.Тишков), як характеристику ціннісного ставлення особистості до представників різних статей (С.К. Бондирєва), як процес та засіб гармонізації міжстатевих взаємин у соціумі (М.С.Мацковський). Дослідники також презентували структурні компоненти, види та рівні гендерної толерантності (Г.Л. Бардієр, О.Б. Скрябіна), торкалися питання чинників її розвитку (Л.В. Баєва, М. С. Міріманова).

Сучасні психологи вказують, що розвиток гендерної толерантності в юнацькому віці пов'язаний зі зростанням особистісного потенціалу, емоційної зрілості, відкритості, збагаченням життєвого досвіду (О.Р. Бацманова), дозріванням когнітивних та емоційно-вольових процесів (І.Д. Бех, С.Д. Максименко, В.В. Рибалка, С.О. Ставицька), з формуванням почуття культурної, соціальної та статевої ідентичності (О.В. Смотров, Л.В. Стародубцева), становленням соціальної, міжстатевісної та особистісної толерантності (Г.А. Ставицький), актуалізацією власної життєвої позиції як результату підвищеного інтересу до себе, розвитком комунікативної та особистісної рефлексії й прагненням до відстоювання власної позиції (О.В. Малихін, Р.В. Павелків).

Як виявлено вченими, процеси соціалізації та опанування провідної діяльності зумовлюють розвиток ціннісних орієнтацій особистості юнацького віку, які не завжди приймаються нею й можуть виступати базисом побудови такої поведінки представниками різних статей, що спричинює міжособистісні конфлікти (Н.В.Гришина, Г.В.Ложкін, Н.І.Пов'якель). Вивчаючи основні причини конфліктів у юнацькому середовищі, науковці вказують, що при наявності психологічної культури (І.С. Кльоцина), здатності долати комунікативні бар'єри (Б.Ф. Поршнєв), молоді люди можуть вирішувати складні конфліктні ситуації, виявляючи толерантність, зокрема гендерну. І, навпаки, відмінності у сприйманні та висвітленні інформації юнаками та юнками (Т.Г. Копанєва), неконструктивність стилів поведінки конфліктуючих сторін (Д.Таннен) і порушення балансу виконання ними соціальних ролей та відповідно статево-рольової поведінки (О.А. Анцупов) призводить до зниження показників гендерної толерантності. Отже,

результати цих досліджень свідчать, що вміння вирішувати конфліктні ситуації підвищують потенціал розвитку гендерної толерантності.

Незважаючи на певний спектр досліджень проблеми гендерної толерантності особистості, не виявлено наукових розробок щодо її розвитку та вияву в юнацькому віці, зокрема в ситуації міжособистісних конфліктів. Тоді як проведення такого дослідження сприятиме розв'язанню завдань з підвищення ефективності міжстатевої взаємодії юнацтва в умовах особистісного та професійного становлення. Отже, актуальність заявленої проблеми і недостатній рівень її розробленості й визначили тему дисертаційного дослідження *«Розвиток гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів в юнацькому віці»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження входить до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри загальної і соціальної психології та психотерапії Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова “Удосконалення підготовки психологів на різних рівнях: бакалавр, спеціаліст, магістр”. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 6 від 25.01.2012 року) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 6 від 18.06.2013 року).

Об'єкт дослідження: гендерна толерантність особистості.

Предмет дослідження: особливості розвитку гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів у юнацькому віці.

Мета дослідження: здійснити теоретичне та емпіричне дослідження особливостей розвитку гендерної толерантності юнацтва; обґрунтувати, розробити та апробувати систему психологічних засобів з оптимізації розвитку гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів в юнацькому віці.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичне дослідження з визначення сутності, видів, компонентів, специфіки та механізмів розвитку гендерної толерантності в юнацькому віці.
2. Підібрати психодіагностичний інструментарій дослідження особливостей гендерної толерантності та схильності до міжособистісних конфліктів в юнацькому віці.
3. Емпірично дослідити специфіку, види, структурні компоненти й механізми гендерної толерантності юнаків і юнок та їх схильність до конфліктної поведінки.
4. Обґрунтувати, розробити та апробувати програму з розвитку гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів в юнацькому віці.

В основу дослідження покладено *припущення* про те, що гендерна толерантність як комплексна якість особистості, маючи ситуативну, мінливу та адаптаційну природу, сприяє зниженню конфліктності особистості та, за умови застосування спеціальної програми її розвитку, сприяє зниженню інтенсивності міжособистісних конфліктів у міжстатевій взаємодії в юнацькому віці.

Методологічну основу дослідження становлять концептуальні положення про сутність та особливості розвитку особистості в юнацькому віці (І.Д. Бех, С.Д. Максименко, С.О. Ставицька); загально-психологічні теорії розвитку толерантних якостей особистості (Г. Оллпорт); теорії гендеру як соціокультурного конструкту (Ш.М. Берн); теорії соціального конструювання гендеру (Т.А. Говорун, О.М. Кікінеджи); концепція розвитку статевої ідентичності в юнацькому віці (Е. Еріксон, І.С. Кон.); концепція андрогінії (С. Бем) та статевої соціалізації (І.С. Кльоцина); особистісно-орієнтований підхід до специфіки вирішення міжособистісних конфліктів в юнацькому віці (Н.В. Грішина).

Методи та методики дослідження: *теоретичні методи* – аналіз, систематизація та узагальнення філософських, психолого – педагогічних положень наукових джерел за визначеною проблематикою; *емпіричні методи* – анкетування, тестування, спостереження та бесіда. *Психодіагностичні методики*: анкета «Гендерна толерантність» (авт. В.А.Горбатюк, адапт. О.К.Праченко); експерс – опитувальник «Індекс толерантності» (авт. Г.У.Солдатова, О.А.Кравцова, О.Є.Хухлаєва, Л.А.Шайгерова); методика «ВІКТІ: види та компоненти толерантності» (авт. Г.Л.Бардієр); методика «Оцінка конфліктності особистості» (авт. Н.І.Пов'якель, Г.В.Ложкін); методика «Оцінка типового стилю конфліктної поведінки» (авт. К.Томас, адапт. Н.Грішиною); методика визначення притаманних гендерних характеристик «Я-жінка/Я-чоловік» (авт. І.С.Кльоцина); Фрайзбурзький особистісний опитувальник, шкала «маскуліність/фемінність» (авт. Й. Фаренберг, Х.Зелг, Р.Гампел, адапт. Л.М.Карамушкою, Т.В.Зайчиковою); методика «Психологічна стаття» (авт. С.Бем, адапт. Ю.М.Кашпуром); *методи статистичного аналізу* – кореляційний аналіз Пірсона, перевірка достовірності отриманих результатів U-критерій Манна–Уїтні, T – критерій Вілкоксона.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що:

- *вперше визначено* сутність гендерної толерантності юнаків і юнок як інтегральної особистісної властивості, яка виражається у спрямованості на самоаналіз і саморозвиток гендерної ідентичності, що опосередковує вияви емоційної, когнітивної та поведінкової саморегуляції з метою оптимізації їх соціальних, навчально-професійних та міжстатевих взаємодій; дозволяє встановлювати та підтримувати якісні стосунки з представниками своєї та протилежної статі на рівні співробітництва, кооперації та компромісів; досліджено структурні компоненти (когнітивний, емоційний, поведінковий) та психологічні механізми (гендерна ідентичність, гендерна стереотипність,) розвитку гендерної толерантності представників різної статі юнацького віку; обґрунтовано теоретичні (особистісна рефлексія, емоційна компетентність, моральна саморегуляція) та емпіричні (особливості міжстатевої взаємодії; розвиненість емоційної сфери; розвиток комунікативних якостей) критерії розвитку гендерної толерантності досліджуваних юнаків і юнок; визначено показники та рівні (високий, середній, низький) розвитку гендерної толерантності; доведено, що зниження конфліктності у юнаків та юнок актуалізує процес розвитку їх гендерної толерантності; розроблено модель та розвивально-корекційну програму розвитку гендерної толерантності

- *поглиблено та уточнено* уявлення про змістове навантаження та структуру гендерної толерантності як комплексної якості особистості; психологічні засоби її ефективного розвитку при вирішенні міжособистісних конфліктів;

- *набули подальшого розвитку* знання з питань класифікації різних видів толерантності у юнаків і юнок, її розвиток у процесі соціалізації.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що підібраний і апробований психодіагностичний інструментарій та розроблена розвивально-корекційна програма можуть використовуватися у навчально-виховній роботі закладів середньої та вищої освіти при викладанні таких дисциплін як «Психологія розвитку», «Психологія конфлікту», «Гендерна психологія», з метою розвитку гендерної толерантності та зниження рівня міжособистісної конфліктності в юнацькому віці. Це дозволить оптимізувати і вдосконалити процес формування гендерно-толерантних якостей особистості майбутніх фахівців, зокрема психологів, соціологів та соціальних педагогів.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення обговорювалися та дістали схвалення на: II-й міжнародній науково-практичній

конференції «Методології та технології практичної психології в системі вищої освіти» (Київ, 2009); науково-практичних конференціях з міжнародною участю «Методи і технології загальної і соціальної психології та психотерапії в умовах сучасного суспільства» I (2016 р.) II (2018 р.) та III (2020 р.) м. Київ; звітних наукових конференціях викладачів НПУ імені М.П. Драгоманова (2012-2020 рр.); II Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: зимові диспути» (м. Дніпро, 2021).

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес факультету психології НПУ імені М.П. Драгоманова (довідка №93, від 01.02.2020), факультету соціально-економічної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова (довідка №94 від 01.02.2021), Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка №04/478 від 28.01.2021).

Структура та обсяг дисертації зумовлені логікою дослідження та включають три розділи, висновки до кожного розділу, висновки, список використаних джерел (210 найменувань, з них 14 іноземною мовою), додатків (на 70 сторінках). Робота містить 17 таблиць, 7 малюнків обсягом 13 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 177 сторінках комп'ютерного набору. Загальний обсяг дисертації 238 сторінок

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** зазначена актуальність обраної теми; визначені об'єкт, предмет, основні завдання, методи дослідження; розкрито новизну, теоретичне та практичне значення роботи; надані відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження, описана структура роботи.

У **першому розділі** «*Теоретичні засади вивчення гендерної толерантності в процесі вирішення міжособистісних конфліктів у юнацькому віці*» - здійснено теоретичний аналіз основних психологічних підходів до проблеми толерантності; проаналізовано сутність, структурні компоненти, види та чинники гендерної толерантності; визначено роль та специфіка становлення гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів у юнацькому віці.

Дослідження гендерної проблематики засвідчило що, ґрунтовним її вивченням займалися зарубіжні та вітчизняні вчені. Сучасні дослідники, зокрема І.С. Кльоцина, довела, що гендер імплемінтується завдяки ідеям соціального моделювання статі за допомогою соціальної практики. М. Кімел визначив гендер як категорію комунікативного аспекту поведінки особистості, результатом якої є формування ідентичності відповідно з соціокультурними стереотипами статевої приналежності. Українська дослідниця І.О. Бондаревська проінтерпретувала поняття гендер як своєрідний результат соціалізації людини до суспільних відносин на основі її статевої приналежності. Розвиток гендеру, як визначила Т.М. Мельник відбувається через поєднання трьох площин: систему загальних знань, гендерну систему суспільства та гендерні практики. Узагальнивши наукові положення вчених відносно сутності поняття гендер, можна констатувати, що більшість спирається саме на положення конструювання гендеру під впливом соціуму, надаючи основоположну роль становленню гендерних якостей особистості та вихованню гендерної культури молоді (Т.В. Говорун, О.М. Кікінеджи). Результати цих досліджень сприяли розробці методів, які активізували розвиток гармонійних партнерських стосунків між статями й підвищили процес становлення гендерної толерантності (Л.М. Надолинська).

За результатами аналізу психологічних досліджень виявлено, що толерантність розглядається як: інтеграційна характеристика особистості, що активізує здатність активної взаємодії особистості із зовнішнім середовищем та забезпечує успішну адаптацію (Г.У. Солдатова); індивідуальна властивість збереження саморегуляції при фруструючих впливах соціуму (І.Б. Гріншпун). Окрім того, толерантність деякі вчені визначають як суб'єктивно-об'єктивне явище, що обумовлює становлення різних видів толерантності, зокрема, особистісної,

міжособистісної, міжгрупової, етнічної, релігійної, гендерної (Н.М. Федотова). У науковців викликає зацікавленість саме гендерна толерантність, яку вони визначають: як ціннісне ставлення та міру переживання особистістю неприємних або неприйнятних психічних станів, якостей, вчинків опонента протилежної статі (С.К. Бондирева); як систему установок, орієнтацій та цінностей, що відображає ставлення до різноманіття та неоднорідності людської природи (О.М. Кудибаха); як цілісне утворення, що має складну структуру і виявляється в сутєстї якостей особистості певної статі (С.Т. Вихор). Отже, враховуючи наукові позиції вчених, ми визначили сутність гендерної толерантності особистостей юнацького віку, як *інтегральну особистісну властивість, яка виражається у спрямованості на самоаналіз і саморозвиток гендерної ідентичності, що опосередковує вияви емоційної, когнітивної та поведінкової саморегуляції з метою оптимізації їх соціальних, навчально-професійних та міжстатевих взаємодій; дозволяє встановлювати та підтримувати якісні стосунки з представниками своєї та протилежної статі на рівні співробітництва, кооперації та компромісів.*

Оскільки толерантність визначається як комплексна якість особистості, то науковці констатували такі її компоненти та конструкти: мотиваційно-ціннісний – зацікавленість у міжстатевій взаємодії, здатність до самоорганізації та саморефлексії (О.Б. Скрябіна, О.О. Шабанова), комунікативний – комунікативна культура та компетентність (А.Г.Фадіна, С.Л. Братченко), когнітивний – знання та досвід толерантних стосунків між статями, усвідомлення та прийняття відмінностей (Т.О.Костіна, О.А. Спіцина), афективний (емоційний) – усвідомлення власних емоційних станів і процесів та представників протилежної статі (І.О. Касьянова, О.О. Шабанов), поведінковий - саморегуляція поведінкових проявів та спрямованість на партнерські стосунки з представниками протилежної статі (Г.Л. Бардієр). Проаналізувавши та узагальнивши зазначені структурні складові толерантності, нами було виділені наступні компоненти гендерної толерантності та їх конструкти - когнітивний (досвід, уміння та навички міжособистісної взаємодії), емоційний (емоційна стійкість та диференційованість емоційних станів) та поведінковий (саморегуляція, спрямованість на встановлення партнерської міжстатеві взаємодії).

Психологи, які досліджують ці питання вказують на доцільність розвитку гендерної толерантності впродовж всього життя, проте, на їх думку, одним із сенситивних періодів виступає саме юнацький вік.

Юнацький вік, як зазначили Н.О.Макарчук, Н.І.Пов'якель, це період значних суперечностей, які знаходять своє відображення у міжособистісних конфліктах. Основні причини виникнення міжособистісних конфліктів у цьому віці пов'язані з деструктивними стратегіями поведінки в конфліктній ситуації (Л.О.Котлова); деякими ненормативними особистісними якостями (агресивність, висока тривожність, особистісна конфліктність) (Л.О.Коберник); невмінням долати комунікативні бар'єри (Н.О.Макарчук); відмінностями у гендерній ідентичності та стереотипності (Ю.О.Бабаків). При визначенні специфіки міжособистісних конфліктів у юнацькому віці дослідники прийшли до висновку, що нерозвинуті механізми гендерної толерантності, зокрема, гендерна стереотипність та ідентичність поведінки (Ш.Берн), обмежена емоційність, налаштованість на суперництво (І.І.Русинка), предметність конфліктної взаємодії, комунікативна пасивність у конфліктній ситуації (Г.В.Ложкін) сприяють підвищенню конфліктності особистості та обумовлюють виникнення міжособистісних конфліктів. Водночас гнучкість поведінки, вміння оперувати власними емоційними станами (Е.Л.Носенко), розвинена комунікативна компетентність (Л.П.Матяш-Заяць), володіння певним спектром стилів поведінки, які спрямовані на врегулювання конфліктних ситуацій (К.М.Лисенко-Гелемб'юк) є показниками

гендерної толерантності, що сприяють зниженню схильності до міжособистісних конфліктів та знижують конфліктність особистості.

Означені положення були покладені в основу емпіричного дослідження особливостей гендерної толерантності в юнацькому віці та її впливу на вирішення міжособистісних конфліктів.

У другому розділі – здійснено психодіагностичне вивчення особливостей розвитку гендерної толерантності та її структурних компонентів; досліджено психологічні механізми прояву гендерної толерантності в юнацькому віці; визначено взаємозв'язок схильності особистості до міжособистісних конфліктів та прояву гендерної толерантності юнаками та юнками.

Завданнями емпіричного дослідження було визначити чинники, критерії, рівні й показники розвитку гендерної толерантності; емпірично дослідити компоненти та особливості її прояву; проаналізувати особливості її взаємозв'язку зі схильністю до міжособистісних конфліктів юнаків та юнок. Загальна вибірка досліджуваних склала 294 досліджуваних юнацького віку, з яких 150 дівчат та 144 хлопців.

На першому етапі дослідницької роботи ми визначили рівень гендерної толерантності у представників юнацького віку за допомогою методики «ВІКП: види та компоненти толерантності/інтолерантності» (авт. Г.Л. Бардієр) за шкалою «гендерна толерантність». *Високий рівень* гендерної толерантності виявлено у 11,30% досліджуваних, що підтверджує їх здатність усвідомлювати та приймати позицію рівності, конструктивно взаємодіяти з представниками протилежної статі та протистояти гендерним стереотипам. Для них властива емпатійність, комунікативна компетентність, орієнтованість на особистість партнера, а не на його стать. *Середній рівень* зафіксовано у 67,30% респондентів, які не завжди здатні до усвідомленого визнання прав на відмінності представників різних статей; визнають важливість перегляду гендерних стереотипів, хоча й використовують деякі з них; досить часто виявляють позитивне ставлення до емоційних проявів представників протилежної статі; власні емоційні стани та їх прояв інколи не усвідомлюють; налаштовані на «взаємодоповнюючі» стосунки, але можуть вступати у конфлікти при порушенні їх особистісного простору представниками протилежної статі. *Низький рівень* властивий для 21,40% юнаків та юнок, у яких позиція рівності часто не усвідомлюється та не приймається, а також спостерігається односторонність поглядів та стереотипне ставлення до представників протилежної статі. Також вони досить часто виявляють у взаємодії надмірну вимогливість, суворість та вибірковість ставлення до партнера протилежної статі.

Визначено рівні гендерної толерантності за статевою приналежністю досліджуваних з використанням анкети «Гендерна толерантність» (авт. В.А. Горбатюк, адапт. О.К. Праченко). *Високий рівень* - було визначено у 1,40% юнаків та у 12,00% юнок, який засвідчив усвідомлення ними неодноманітності соціального устрою, відхилення стереотипного аналізу емоційних проявів представників протилежної статі, здатність приймати особливості вияву емоційних станів, поведінкових реакцій та вчинків представників протилежної статі. *Середній рівень* - було виявлено у 67,30% дівчат та у 18,00% хлопців, які володіють знаннями та досвідом міжстатевої взаємодії, проте не завжди можуть їх використовувати, слідує деяким стереотипам, виявляють емпатійність, досить терплячі до сильних емоційних проявів опонента, хоча, іноді, спостерігається роздратованість у стосунках, що може привести до конфліктної взаємодії. *Низький рівень* - 20,70% юнок та 80,60% юнаків, які часто дотримуються стереотипів, односторонності при аналізі особистісних якостей представників протилежної статі. У них спостерігається обмежена емоційна чутливість, елементарні прояви саморегуляції, а також вербалізована демонстрація негативних емоцій щодо представників протилежної статі, інколи, намагання їх принижувати.

На наступному етапі дослідження за методикою «ВІКП: види та компоненти

толерантності/інтолерантності» (авт. Г.Л. Бардієр) були визначені кількісні показники рівнів розвитку основних компонентів гендерної толерантності юнаків і юнок. Результати дослідження відображені у таблиці 1.

Таблиця 1

Кількісні показники рівнів сформованості компонентів гендерної толерантності у юнаків та юнок (у %)

Компонент	Дівчата, n=150			Хлопці, n=144		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Когнітивний	20,70	66,70	12,60	2,00	43,80	54,20
Емоційний	9,30	65,70	25,00	0,70	43,00	56,30
Поведінковий	14,00	66,70	19,30	2,80	41,70	55,50

За шкалою «когнітивний компонент» *високий рівень* було констатовано у 20,70% дівчат та 2,00% хлопців. Такі дівчата володіють здатністю до особистісної рефлексії, достатнім досвідом міжстатевої взаємодії та розвинутою гендерною ідентичністю. В свою чергу хлопці визнають статеву рівність та самостійність представників обох статей, усвідомлюють багатогранність суспільства та психофізіологічну природу представників різних статей. *Середній рівень* - було зафіксовано у 43,80% юнаків та 66,70% юнок, що виявляється у незначній стереотипності, слідуванні власним уявленням та вже засвоєним знанням. У хлопців може спостерігатись певна ситуативність щодо визнання статевої рівності та сприймання особливостей гендерної ідентичності представників протилежної статі. Для дівчат властива особистісна обумовленість при визнанні права на відмінність, думок, якостей та цінностей опонента. *Низький рівень* - мають 12,60% дівчат, які можуть використовувати засвоєні стереотипи та норми при аналізі особистісних якостей партнера пізніше взаємодії, володіють слабкою рефлексивністю. У 54,20% хлопців спостерігається певна обмеженість в усвідомленні статевої та гендерних відмінностей, часткова залежність від стереотипів, іноді, можуть демонструвати пріоритетність власної статі. Результати проведеного дослідження значущості відмінностей показників когнітивного компонента з використанням *u*-критерія Манна-Уїтні, показали різницю між дівчатами та хлопцями ($u=15,7^{***}$ при $p \leq 0,001$). На нашу думку, такі показники дозволяють констатувати, що дівчата володіють більшим досвідом міжстатевої взаємодії. Свої знання та навички вони досить продуктивно використовують при встановленні контактів, усвідомлюють межі гендерної рівності, тоді як хлопці частіше демонструють привілейованість власної статі, виявляють стереотипність при встановленні контактів та гірше усвідомлюють статеву рівність.

За шкалою «емоційного компонента» виявлено *високий рівень* – у 9,30% дівчат, що свідчить про їх розвинуту емпатійність, адекватну сприйнятливості до проявів суворості й несправедливості, та – 0,70% хлопців, у яких спостерігається розвиненість емоційного інтелекту, відсутність психологічного та емоційного тиску на партнера в міжстатевій взаємодії. *Середній рівень* - переважає у 65,70% юнок та 43,00% юнаків. Для них властива рефлексія власних емоційних станів, здатність до усвідомлення емоцій партнера зі взаємодії протилежної статі. Хоча у таких юнаків може спостерігатись стереотипність при аналізі та сприйнятті емоційних проявів представників обох статей. Водночас дівчата, інколи, бувають досить сприйнятливі до негативних емоційних проявів опонента. *Низький рівень* - був відмічений у 56,30% хлопців, що свідчить про лімітованість їх емоційних проявів та станів, знижену емпатійність до надмірних емоційних виявів опонента. У 25,00% дівчат на обмеженість вияву емоційного компонента вказує обережність при демонстрації власних емоційних реакцій, нерозвиненість уявлень про емоційні вияви представників протилежної статі. Після аналізу значущості відмінностей показників емоційного компонента між юнаками та юнками, нами були зафіксовані достовірні відмінності ($u=16,6^{***}$ при

$p \leq 0,001$). Такі результати доводять, що дівчатам притаманні емоційна стійкість та чуттєвість у міжстатевій взаємодії. Хлопці більш стримані у своїх емоційних проявах, проте гірше сприймають сильні емоції представників протилежної статі, особливо негативні.

Дослідження «поведінкового компонента» показало, що 2,80% юнаків та 14,00% юнок мають *високий рівень його розвитку*. Хлопці усвідомлюють поведінкові відмінності чоловіків та жінок, не демонструють домінантність власної статі при міжстатевій взаємодії. У дівчат спостерігається розвинена комунікативність, спрямованість на партнерські стосунки з представниками протилежної статі. *Середній рівень* - прослідковується у 41,70% хлопців та 66,70% дівчат, які визнають право вільного вибору соціальної та професійної діяльності представниками обох статей. Такі хлопці орієнтовані на партнерську взаємодію, проте, іноді можуть демонструвати неприязне ставлення до представників протилежної статі. В свою чергу дівчата, іноді, обмежують власну ініціативність через побоювання осуду за невідповідності такої поведінки стереотипу власної статі. Показники *низького рівня* - були зафіксовані у 55,50% хлопців, що свідчить про їх спрямованість на домінування при налагодженні контактів з представниками протилежної статі, примітивну комунікативну компетентність, що може призводити до конфліктних ситуацій. У 19,30% дівчат спостерігається слабо розвинений поведінковий компонент, що є причиною їх сором'язливості, незначної стереотипності, підозрливості до нових міжстатевих контактів.

За результатами кореляційного аналізу ми визначили відмінності між показниками поведінкового компонента у групі юнаків та юнок ($u=12,8^{**}$ при $p \leq 0,01$), які свідчать про те, що дівчата володіють достатньою поведінковою саморегуляцією, орієнтуються на встановлення дружніх стосунків з представниками обох статей, а можливі труднощі у них виникають при взаємодії з новими партнерами зі взаємодії протилежної статі. Хлопці частіше демонструють статево домінування, іноді, можуть бути вимогливими та прискіпливими при взаємодії з представниками протилежної статі.

При аналізі кількісних та якісних показників сформованості компонентів гендерної толерантності було відмічено деяку розбіжність у показниках між дівчатами і хлопцями, а також певну спрямованість останніх у бік стереотипності. Тому подальше дослідження було спрямоване на вивчення гендерної ідентичності та гендерної стереотипності респондентів, як механізмів розвитку їх гендерної толерантності.

Для вивчення особливостей гендерної ідентичності юнаків та юнок, ми використовували методикау «Психологічна статя» (авт. С.Бем, адапт. Ю.М.Кашпуром). Виявлено, що 31,30% хлопців володіють чітко вираженою *маскулінністю*, що зумовлює розвинені лідерські якості, безапеляційність, домінантність, принциповість, незалежність та настирливість. При цьому в 5,50% хлопців та 80,70% дівчат було визначено переважання *фемінних* якостей особистості, зокрема поступливість, емоційність, розвинена емпатійність, здатність до співпереживань. *Андрогінними* якостями володіють 19,30% юнок та 63,20% юнаків, для яких властиві високі адаптивні можливості, спрямованість на збереження власної гідності, самоповаги та само прийняття. Вони відчувають себе вільними від гендерних стереотипів. В особистісних проявах таких юнаків поєднуються емпатійність, чуттєвість, доброзичливість, здатність до співпереживання та домінантність, схильність до ризику, прояви фізичної сили. Андрогінні дівчата можуть виявляти як жіночі якості, зокрема, чуйність, відкритість, спонтанність, імпульсивність, так і чоловічі – раціоналізм, сміливість, впевненість у собі, незалежність.

Отже, отримані результати доводять, що загалом дівчата та хлопці адекватно приймають власні статеві ознаки та майже завжди співвідносять їх зі своїми гендерними властивостями. Водночас, узагальнення отриманих результатів свідчить про те, що в критичних ситуаціях

переважна більшість досліджуваних певної статі схильні до вияву емоційних та поведінкових реакцій відповідно саме до своєї статевої приналежності, не виходячи за межі стереотипних уявлень про суто жіночі/чоловічі якості.

На наступному етапі проводилося вивчення особливостей гендерної стереотипності досліджуваних юнацького віку з використанням методики «Я-жінка\я-чоловік» (авт. І.С. Кльоцина). Отримані результати дали можливість визначити, що 34,70% дівчат та 69,00% хлопців мають соціальні стереотипи щодо гендерно важливих якостей власної статі та схильні до стереотипного сприйняття особистісних якостей представників протилежної статі. Певне несприйняття гендерних характеристик властиве 27,00% юнаків та 45,00% юнок, що виявляється у частому стереотипному протистоянні уявленням про значущі гендерні якості чоловіків і жінок. У 20,30% дівчат та 4,00% хлопців спостерігається визнання вільного вибору емоційних та поведінкових виявів, нівелювання гендерних стереотипів, а також систематичне пропагування рівності статей. Загалом, отримані результати свідчать про наявну гендерну стереотипність у третій частини дівчат та значно більшої половини хлопців, які вказують на побоювання респондентів щодо невідповідності очікуванням, засудження та неприйняття з боку оточуючих.

Проведений кореляційний аналіз показав зворотні зв'язки між показниками гендерної толерантності та маскулінністю юнаків ($-0,28^{**}$, при $p \leq 0,01$) і фемінністю дівчат ($-0,25^{**}$, при $p \leq 0,01$). Відповідно, юнаки з явними маскулініними якостями виявляють цілеспрямованість, наполегливість, амбіційність при відстоюванні власної позиції, рідко йдуть на поступки щодо представників протилежної статі та мають низькі показниками гендерної толерантності. Так само і дівчата з домінуючими фемінними якостями є більше сприйнятливі до емоційних проявів представників протилежної статі, здатні до співчуття, проте можуть бути досить імпульсивними, дратівливими, що знижує їх гендерну толерантність. Також були зафіксовані прямі взаємозв'язки гендерної толерантності з андрогінністю досліджуваних юнацького віку ($0,41^{**}$ при $p \leq 0,01$). Такі юнаки й юнки досить оптимістичні, мають навички міжстатевої взаємодії, відповідальні, емоційно стабільні, володіють розвинутою самоповагою та гідністю, вміють налагоджувати партнерські стосунки з представниками обох статей, що вказує на розвиненість гендерної толерантності.

Разом з тим, досліджувані з високими показниками маскулінності та фемінності «гендерно обмежені» у діях та вчинках, тобто у їх поведінковій, емоційній сферах відсутня пластичність і, певною мірою, проявляється стереотипність. Їм притаманний високий рівень конфліктності. Щодо досліджуваних з андрогінними якостями, то вони більш гнучкі й, відповідно, більш адаптивні у своїх висловлюваннях і емоційних та поведінкових проявах.

Кореляційний аналіз рівня стереотипності особистості та гендерної толерантності показав зворотні зв'язки як у групі хлопців ($-0,40^{**}$, при $p \leq 0,01$), так і дівчат ($-0,24^{**}$, при $p \leq 0,01$). Це доводить, що обмеженість досвіду міжстатевої взаємодії, лімітованість власних емоційних проявів, підпорядкування поведінкових виявів засвоєним жорстким статевим нормам, неприйняття відмінностей, мотивів та цінностей представників протилежної статі, супроводжуються низькими показниками гендерної толерантності юнаків та дівчат і спричиняють міжособистісні конфлікти.

Також, було виявлено взаємозв'язки між виокремленими компонентами гендерної толерантності та показниками гендерних якостей особистостей юнацького віку. Досить сильні кореляційні зв'язки були зафіксовані у групі дівчат між поведінковим компонентом та стереотипністю ($-0,25^{**}$ при $p \leq 0,01$), емоційним компонентом і гендерною ідентичністю ($0,34^{**}$ при $p \leq 0,01$). На нашу думку, такі дані свідчать, що гендерна толерантність у дівчат знижується при їх слідуванні стереотипним уявленням, які обмежують можливості повноцінної

самореалізації та сприяють проявам негативних реакцій в процесі міжстатевої взаємодії. Водночас, можна констатувати, що дівчата, які усвідомлюють та приймають свою статево-приналежність, володіють розвинутою особистісною рефлексією, здатні адекватно реагувати на емоційні прояви опонентів.

У групі хлопців значущі зв'язки існують між показниками гендерної стереотипності та когнітивним (-0,23** при $p \leq 0,01$), емоційним (-0,23** при $p \leq 0,01$) та поведінковим (-0,32** при $p \leq 0,01$) компонентами гендерної толерантності. Отримані дані вказують на те, що небажання виходити за межі власного досвіду, обмеження своєї емоційності, схильність до домінування, спричиняє уповільнення розвитку емоційного та когнітивного компонентів гендерної толерантності та негативно впливає на поведінковий компонент у процесі партнерської взаємодії, обумовлюючи конфліктні міжстатеві й міжособистісні стосунки. Таким чином, цій категорії юнаків важко налагоджувати контакти, створювати взаємодоповнюючу атмосферу в спільноті однолітків. Вони часто займають позиції спостерігачів або свавільних лідерів, оскільки важко адаптуються до нових ситуацій та оточуючих.

На наступному етапі емпіричного дослідження було визначено рівень конфліктності досліджуваних юнацького віку за допомогою методики «Оцінка рівня конфліктності особистості» (Г.В. Ложкін, Н.І. Пов'якель). *Високий рівень* конфліктності визначений у 34,50% хлопців та 13,50% дівчат. Для них властивий негативізм, низький комунікативний та особистісний самоконтроль, знижена саморегуляція, використання вербальних та невербальних конфліктогенів, що сприяє ескалації конфліктів. *Середній рівень* - констатовано у 71,90% дівчат і 62,10% хлопців, що вказує на наявність певних знань про природу конфлікту, досвіду їх вирішення і способів поведінки в ньому. Проте, ці знання носять формальний характер та досить рідко використовуються на практиці. *Низький рівень* - визначено 3,4% хлопців і у 14,60% дівчат, які мають певну систему знань про природу конфлікту, усвідомлюють його причини, здатні до прогнозування наслідків та знаходження ефективних способів вирішення конфліктних ситуацій.

Вивчивши домінуючі стилі поведінки у конфлікті, з використанням методики «Оцінка типового стилю конфліктної поведінки» (авт. К.Томас, адапт. Н. Грішиною), ми виявили, що стратегію «*суперництв*» у конфліктній взаємодії, як домінуючу, використовують 35,90% хлопців та 4,10% дівчат. У них спостерігається низький рівень толерантності, нездатність прийняти та усвідомити власні помилки. У певних випадках вони можуть інгнорувати опонента, підозрілі до нововведень, нетерплячі до критики. «*Снівпраця*» виступає основною стратегією для 31,00% дівчат та 10,00% хлопців, які відкрито визнають конфлікт, висвітлюють свою точку зору, усвідомлюють позицію опонента, спрямовані на компроміс та вирішення проблеми, позитивно зорієнтовані на іновачі та нововведення. «*Компроміс*» застосовують 27,30% дівчат і 22,70% хлопців, для яких властива висока толерантність, дружелюбність, бажання уникати конфліктів без приниження, обмеження прав та свобод опонента. «*Уникнення*» властиве 16,00% дівчат та 14,00% хлопців. Такі респонденти часто демонструють психологічні захисти *втечі* або *заперечення* у конфліктних ситуаціях, ігнорують будь-яку інформацію, систематично зволікають з прийняттям рішення. «*Пристосування*» характерне для 21,60% дівчат і 17,40% хлопців, які воліють уникати хворобливих переживань, не мають власної думки, в критичних обставинах приймають позицію «як всі, так і я», уникають важливих питань, що затягує вирішення конфлікту в часі.

Проведений кореляційний аналіз показав взаємозалежність між рівнем гендерної толерантності та рівнем конфліктності особистості у дівчат (-0,42** при $p \leq 0,01$) та у хлопців (-,32** при $p \leq 0,01$), для яких властиво виявляти інтолерантні якості. У них спостерігається зниження саморегуляції та підвищення емоційних проявів, а також, інколи, агресивні форми поведінки. У

дівчат, також, значущі зв'язки були виявлені між рівнем гендерної толерантності та стратегією «суперництва» ($-0,30^{**}$ при $p \leq 0,01$), компромісу ($0,19^*$, при $p \leq 0,05$), уникнення ($0,20^*$, при $p \leq 0,05$) та пристосування ($0,26^{**}$, при $p \leq 0,05$). У групі хлопців зафіксована значуща взаємозалежність рівня гендерної толерантності лише зі стратегією суперництва ($-0,22^{**}$, при $p \leq 0,01$).

За результатами дослідження можна констатувати, що у ситуації конфліктної взаємодії хлопців найчастіше використовують стратегію «суперництва», а дівчатам більше притаманні стратегії толерантного спектру, зокрема «співпраця», «компромис». Також, нами було визначено, що деяким дівчатам властиві стратегії «уникання» та «пристосування», які ми не розглядаємо як стратегії толерантного спектру, оскільки, при їх використанні, вони обмежено задіюють свої інтелектуальні, емоційні та особистісні ресурси, що не дозволяє конструктивно вирішувати суперечливі ситуації.

Отже, прояв гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів, більшою мірою, притаманний дівчатам, що визначає вищий рівень їх схильності до рефлексії та стійкості емоційних виявів, за умов, що конфлікт не загострюється та не розгортається у часі. Дівчата налаштовані на вирішення конфліктних ситуацій на підставі задоволення потреб кожного учасника. Хоча, іноді, можуть ігнорувати та заперечувати наявність конфлікту, що вказує на деяку обмеженість у розвитку їх гендерної толерантності. У свою чергу, хлопці більше спрямовані на протистояння, домінування та конфронтацію у конфліктній взаємодії, а це знижує потенціал їх гендерної толерантності.

Отримані результати зумовили необхідність пошуку шляхів, методів і засобів оптимізації розвитку гендерної толерантності та подолання міжособистісних конфліктів у юнацькому віці.

У третьому розділі – *«Психологічні засоби оптимізації розвитку гендерної толерантності та подолання міжособистісних конфліктів особистості юнацького віку»* обґрунтовано й презентовано розвивально-корекційну програму та модель з розвитку гендерної толерантності особистості юнацького віку, проаналізовано динаміку розвитку гендерної толерантності та її компонентів, констатовано зниження показників схильності до міжособистісних конфліктів юнаків та юнок, розроблено методичні рекомендації для викладачів закладів вищої освіти, соціальних педагогів та практичних психологів навчально-виховних закладів щодо підвищення ефективності вияву гендерної толерантності та шляхів вирішення міжособистісних конфліктів у міжтатевих взаємодіях.

Формувальний експеримент проводився зі студентами факультету психології II- III курсів. Загалом у ньому прийняли участь 60 (30 хлопців і 30 дівчат): 30 досліджуваних увійшли до експериментальної групи та 30 до контрольної групи. Враховуючи особливості прояву досліджуваного психологічного утворення, ми розробили та впровадили розвивально-корекційну програму, що відображена на рис. 1. Для реалізації зазначеної програми була сконструйована модель розвитку гендерної толерантності та зниження схильності до міжособистісних конфліктів особистостей юнацького віку.

Методологічною основою стало особистісно – орієнтоване виховання, обґрунтоване І.Д. Бехом, сутність якого полягає в актуалізації цінності кожної людини як особистості, її унікальності та індивідуально-психологічній неповторності, здатності до самореалізації, саморозвитку та самотворення в просторі соціального життя. Важливим орієнтиром дослідної діяльності стали вихідні положення гендерного підходу (гендерна рівність, персоналізація розвитку гендерного образу «Я») до розвитку гендерної культури молоді, обґрунтованого Т.В. Говорун, О.М. Кікінеджи. Основна ідея програми полягала у створенні психологічних умов для самореалізації та саморозвитку, розкриття особистісних та гендерних потенціалів молоді як представників різної статі, формування гендерної культури юнаків та юнок на підставі вирішення

практичних завдань, ситуацій та вправ з метою оптимізації їх міжстатевої взаємодії на засадах компромісу, домовленостей та співпраці.

Ефективності розвитку гендерної толерантності та зниженню схильності молоді до міжособистісних конфліктів сприяло поетапна реалізація розробленої програми впродовж 2019-2020 навчального року. Апробована в експериментальній групі комплексна програма включала спецкурс «Гендерна толерантність» і соціально-психологічний тренінг «Розвиток гендерної толерантності та зниження конфліктності особистості юнацького віку».

Метою запропонованої програми виступала активізація потенціалу гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів юнаків та юнок шляхом розвитку їх когнітивної, емоційної та поведінкової сфери.

Завданнями впроваджуваної програми виступали набуття знань щодо понять «гендерної ролі», «гендерної ідентичності» та «гендерних стереотипів»; підвищення комунікативної й поведінкової культури юнаків та юнок; поглиблення їх знань і умінь встановлення партнерських стосунків у міжстатевій взаємодії; посилення у досліджуваних протистояння гендерним та соціальним стереотипам; підвищення самооцінки та оптимізація компонентів саморегуляції; актуалізація ціннісного ставлення до себе з позиції гендерного «Я-образу».

Спецкурс «Гендерна толерантність» сприяв підвищенню освіченості з питань гендерної рівності та толерантності, формуванню навичок позитивного ставлення особистості до представників різних статей, розвитку комунікативної, інтерактивної і перцептивної сторони міжстатевої взаємодії, виробленню умінь конструктивного вирішення конфліктів та прийомів емоційної саморегуляції. Він розрахований на 12 годин лекційних занять, 10 годин практичних, 8 годин лабораторних занять та 24 години індивідуальної та самостійної роботи.

Лекційні заняття сприяли розширенню теоретичних знань з питань гендерної толерантності. *Практичні завдання* були націлені на усвідомлення юнаками та юнками власних можливостей, рефлексії емоційних та поведінкових проявів; *індивідуальні та самостійні завдання* були спрямовані на розширення знань з проблеми міжстатевої взаємодії; *перегляд та інтерпретація відеоматеріалів* використовувалися з метою стимулювання розвитку рефлексії, ціннісного ставлення до представників протилежної статі («Толерантність як категорія етики», «Простір толерантності. Коріння, кров, душа»), уміння працювати в команді та конструктивно вирішувати конфліктні ситуації (док.фільм «Startup.com», режисери Джекхан Нуджаймта Кріс Хедгедус, худ. фільм «Посередники», режисер Джордж Гало).

Соціально-психологічний тренінг «Розвиток гендерної толерантності та зниження конфліктності у юнацькому віці» складався з трьох модулів та 12 занять тривалістю 90-120 хвилин, які проводились один раз на тиждень. *Мета тренінгу* полягала в розвитку структурних компонентів та складників гендерної толерантності й зниженні схильності до міжособистісних конфліктів юнаків та юнок. Завданнями тренінгу стали наступні: навчити досліджуваних застосовувати набуті теоретичні знання та практичні уміння при встановленні міжстатевих контактів; розвинути їх саморегулятивний, комунікативний потенціал і емпатійність; актуалізувати позитивну гендерну позицію особистості як представника своєї статі; сприяти зниженню їх стереотипності в процесі міжстатевої взаємодії; підвищити рівень гендерної культури юнаків та юнок; навчити принципам ефективної, партнерської міжстатевої взаємодії.

Зазначена мета реалізовувалась шляхом впровадження методів психологічного змісту: *самоаналіз* (написання есе, створення колажів та портретів) для прийняття власних гендерних особливостей; *комунікативна рефлексія* (ведення персонального щоденника, інтерпретація власних емоцій та почуттів) для усвідомлення труднощів, які виникали в процесі набуття якостей гендерно толерантної особистості; *рольова взаємодія* сприяла згуртованості групи, усвідомленню

цінності кожного члена спільноти (вправа «Дивний сад», вправа «Будівельний майданчик»), *мозковий штурм* стимулював вироблення творчого підходу до вирішення конфліктних ситуацій.

Рис.1. Модель розвитку гендерної толерантності особистості юнацького віку.

Результати діагностики за методом «поперечних зрізів» до та після формувального експерименту надали можливість визначити кількісні та якісні зміни, які відбулися по завершенню формувального експерименту.

При аналізі динаміки показників конфліктності особистості у групі дівчат ми констатували зростання *низького рівня* з 6,70% до 33,30% та зниження кількості досліджуваних з *високим рівнем* з 20,00% до 0,00% та *середнім рівнем* з 73,30% до 66,70%, що виявились статистично значущими ($t=-3,49$ при $p\leq 0,05$). У них розширилась система знань про природу конфліктів, підвищилась особистісна та поведінкова саморегуляція, вони частіше почали аналізувати конфліктні ситуації, намагаються прогнозувати їх наслідки та знаходити оптимальні шляхи вирішення. У хлопців було зафіксовано зниження *високого рівня* конфліктності з 33,30% до 6,70% та зростання досліджуваних *середнім рівнем* з 66,70% до 73,40% і *низьким рівнем* з 0,00% до 20,00%. Отримані результати виявились статистично значущими ($t=-3,46$ при $p\leq 0,05$) та вказують на те, що юнаки почали краще усвідомлювати власні конфліктогени, значно рідше використовують принциповість у суперечливій ситуації, частіше виявляють зацікавленість у задоволенні потреб кожного учасника конфліктної взаємодії. Водночас були зафіксовані позитивні зміни у виборі юнаками та юнками стилів поведінки у конфліктних ситуаціях. Зокрема, кількість досліджуваних, які використовують стратегію «суперництва» зменшилась з 33,30% до 16,70%; зросли показники «співпраці» з 10,00% до 26,70% та «компромісу» з 30,00% до 36,70%; дещо змінилась кількість респондентів з домінуючою стратегією «уникання» з 13,30% до 6,70% та «пристосування» з 36,70% до 30,00%. Отримані результати дослідження дали змогу підтвердити наявність позитивних змін у рівнях конфліктності досліджуваних юнацького віку, вони почали усвідомлювати природу конфліктів, намагаються відшукати прийнятні методи його вирішення, прогнозувати та попереджувати наслідки конфліктних форм взаємодії, усвідомлюють важливість збереження стосунків, більшою мірою налаштовані на діалог, намагаються уникати агресивно-ворожого протистояння.

Як видно з табл.2, в експериментальній групі зросли показники високого рівня когнітивного компонента з 0,00% до 10,00% ($t=4,84$ при $p\leq 0,05$), що дало можливість констатувати у юнаків та юнок розширення наповненості знань про природу гендерної толерантності, усвідомлення меж гендерної рівності та стереотипності, прийняття відмінностей представників протилежної статі. Також підвищились показники високого рівня емоційного компонента гендерної толерантності з 0,00% до 6,70% та середнього з 83,30% до 90,00% ($t=4,95$ при $p\leq 0,05$), які вказують на покращення усвідомлення емоційних виявів опонента протилежній статі, посилення емоційної стійкості хлопців та дівчат, зростання емпатійності, збагачення емоційного потенціалу, меншу навіюваність та підпорядкованість власним негативним емоційним станам. Зросла кількість юнаків і юнок з високим (з 0,00% до 10,00%) та середнім (з 73,30% до 80,00%) рівнем поведінкового компонента ($t=4,85$ при $p\leq 0,05$), що дало можливість констатувати у них підвищення потенціалу поведінкової саморегуляції та комунікативної компетентності, налаштованість на побудову гармонійних міжстатевих стосунків на засадах гендерної рівності.

Нами було виявлено за допомогою кореляційного аналізу факт того, що особливу увагу слід приділити когнітивній та емоційній сфері юнаків, їх схильності до стереотипності при міжстатевій взаємодії. Водночас під час впровадження прикладного блоку в процесі роботи з дівчатами ми зробили акцент на поведінковій сфері та їх гендерній ідентичності з метою підвищення їх самоцінності як представниць певної статі. Після реалізації зазначеної програми змінились кількісні та якісні показники рівнів гендерної толерантності та її структурних компонентів в експериментальній групі. Отримані результати презентовані у табл.2.

Загалом нами були зафіксовані позитивні зміни за всіма компонентами гендерної толерантності. Після формувального експерименту виявлено, що юнаки та дівчата стали більш

спрямовані на розширення міжстатевих контактів, активно та усвідомлено протистоять гендерним стереотипам, у них відбулося переосмислення цінності обох статей, спостерігається активізація й збалансованість емоційного потенціалу, зростає зацікавленість в обміні інформацією, емоціями, досвідом з представниками протилежної статі.

У досліджуваних зросли показники високого (з 0,00% до 6,70%) та середнього (з 76,70% до 90,00%) рівнів гендерної толерантності. Вони позитивно ставляться до набуття досвіду та умінь конструктивної міжстатевої взаємодії; відбулось переосмислення статевої відмінностей, що сприяло більш усвідомленому визнанню гендерної рівності та автономності, суб'єктності представників кожної статі; покращилась емоційна та поведінкова саморегуляція, що стало базисом підвищення зацікавленості у налагодженні партнерських стосунків між статями. Отримані кількісні дані показали статистичну значущість результатів ($t=4,84$ при $p \leq 0,05$), за якими ми можемо констатувати, що у представників юнацького віку відмічається підвищення особистісної рефлексії, емоційної стійкості, поведінкового самоконтролю, гендерної ідентичності та зниження гендерної стереотипності.

Водночас, відповідно до отриманих даних, показники компонентів та рівнів гендерної толерантності учасників контрольної групи залишились майже без змін.

Таблиця 2

Динаміка рівнів гендерної толерантності та показників сформованості компонентів в юнацькому віці

n = 30

Група	До формувального експерименту						Після формувального експерименту						t-крит
	В		С		Н		В		С		Н		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Когнітивний компонент													
ЕГ	0	0,00	28	93,30	2	6,70	3	10,00	27	90,00	0	0,00	4,84*
U-крит	0,14						-3,23*						
Емоційний компонент													
ЕГ	0	0,00	25	83,30	5	16,70	2	6,70	27	90,00	1	3,30	4,95*
U-крит	0,74						0,11						
Поведінковий компонент													
ЕГ	0	0,00	22	73,30	8	26,70	3	10,00	24	80,00	3	10,00	4,85*
U-крит	0,72						0,05						
Рівень гендерної толерантності													
ЕГ	0	0,00	23	76,70	7	23,30	2	6,70	27	90,00	1	3,30	4,84*
U-крит	0,89						0,53						
Статевий розподіл рівня гендерної толерантності													
ЕГ(дівчат а, n=15)	0	0,00	14	93,30	1	6,70	1	6,70	14	93,30	0	0,00	3,22*
ЕГ(хлопці , n=15)	0	0,00	11	73,30	4	26,70	0	0,00	14	93,30	1	6,70	3,42*
U-крит	2,54*						2,40*						

Умовні позначення: **U-критерій** Манна-Уїтні, **T-критерій** Вілкоксона, **ЕГ** - експериментальна група.

За результатами формувального експерименту спостерігаються зміни у показниках механізмів розвитку гендерної толерантності юнаків та юнок. Зокрема, в експериментальній групі констатовано зростання кількості дівчат ($t=3,48$ при $p \leq 0,05$) і хлопців ($t=3,45$ при $p \leq 0,05$) з низьким й середнім рівнем гендерної стереотипності. Отримані результати свідчать, що досліджувані стали значно критичніше оцінювати та сприймати певні стереотипи, відкриті до

нового та невідомого, навчилися конструктивно взаємодіяти з представниками протилежної статі, майже зовсім не демонструють статево зверхність, визнають право вільного вибору діяльності представників обох статей.

При аналізі динаміки показників гендерної ідентичності, нами було зафіксовано збільшення кількості досліджуваних з андрогінними якістьми з 50,00% до 60,00%, що виявилось статистично значущим ($t=-2,24$ при $p \leq 0,05$). На нашу думку, отримані результати вказують на перебудову засвоєних з дитинства гендерних схем дівчат та хлопців, вони стали ґрунтовніше усвідомлювати варіативність власної статі, свої позитивні та негативні сторони, виявляти більшу осмисленість у сприйнятті власного «Я» та його нерозривність з Я-статевим. Водночас було констатовано помірний вияв показників фемінності та маскулітності серед юнаків та юнок, що сприяло розширенню сфер та можливостей їх самореалізації, активізувало потенціал гармонійного внутрішнього та зовнішнього особистісного самовизначення як представника певної статі.

Результати формуального експерименту засвідчили, що завдяки реалізації розвивально-корекційної програми студенти експериментальної групи усвідомили важливість знань, умінь та навичок міжстатевої взаємодії, почали свідомо рефлексувати, що, в свою чергу, сприяло переорієнтації засвоєних статево-рольових схем, першим крокам у напрямку спрощення та оптимізації стереотипних уявлень. Водночас у них зростає зацікавленість та відкритість до нового досвіду міжстатевої взаємодії, в якому вони орієнтуються на конструктивні партнерські взаємостосунки з представниками протилежної статі. В процесі побудови цих стосунків вони намагаються нівелювати статево-рольові стереотипи, визнають правомірність відмінностей гендерної ідентичності, за рахунок усвідомлення та оптимізації власного.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження гендерної толерантності; визначенні структурні компоненти досліджуваного явища та критерії їх сформованості; досліджені механізми її вияву та розвитку, взаємозв'язок гендерної толерантності та схильності до міжособистісних конфліктів в юнацькому віці, обґрунтовано, розроблено та апробовано програму розвитку гендерної толерантності та зниження схильності до міжособистісних конфліктів особистостей юнацького віку.

1. Теоретичний аналіз проблеми гендерної толерантності у сучасному суспільстві дозволив визначити, що на сьогодні не існує єдиного визначення та структурного наповнення цього особистісного феномена. У дослідженні ми розглядаємо *гендерну толерантність* юнаків і юнок як інтегральну особистісну властивість, яка виражається у спрямованості на самоаналіз і саморозвиток гендерної ідентичності, що опосередковує вияви емоційної, когнітивної та поведінкової саморегуляції з метою оптимізації їх соціальних, навчально-професійних та міжстатевих взаємодій; дозволяє встановлювати та підтримувати якісні стосунки з представниками своєї та протилежної статі на рівні співробітництва, кооперації та компромісів. Комплексність цього особистісного феномена визначається рівнем сформованості та взаємозалежністю когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів у структурі гендерної толерантності особистості. Сформованість визначених компонентів гендерної толерантності залежить, передусім, від таких механізмів її розвитку як гендерна ідентичність та гендерна стереотипність.

Юнацький вік у дослідженні визначений як сенситивний для розвитку гендерної толерантності, оскільки, він відзначається активними змінами в особистісній, професійній та міжособистісній сферах, що вимагає від юнацтва організованості, сформованості «Я-концепції»,

розвиненості адаптаційного потенціалу, мобільності у реагуванні та прийнятті рішень щодо різних життєвих ситуацій в умовах мінливості соціуму, іншими словами толерантності до невизначеності. Критеріями розвитку гендерної толерантності в юнацькому віці визначено: особистісну рефлексію, емоційну компетентність та моральну саморегуляцію.

2. Рівень розвитку гендерної толерантності визначається показниками сформованості компонентів гендерної толерантності, зокрема: *когнітивний* – містить розвинену рефлексивність, здатність до саморозвитку та самовдосконалення. Їх розвиток сприяє усвідомленню відмінностей між представниками різних статей, удосконаленню особистісних якостей, які необхідні для подальшої оптимізації міжстатевих стосунків; *емоційний* – характеризується емоційною стійкістю, ціннісним ставленням до емоційних станів як власних, так і оточуючих. Сформованість цих складників сприятиме усвідомленню власних емоційних виявів, розвитку емпатійності, емоційної чуттєвості, прийняттю емоційних станів оточуючих, які є орієнтирами успішної, продуктивної взаємодії між статями й, відповідно, гендерній толерантності; *поведінковий* - включає гнучкість поведінкових проявів, комунікативний самоконтроль, спрямованість на конструктивне вирішення конфліктних ситуацій, що впливає на вміння свідомо керувати власними діями у міжстатевій взаємодії. Достатній розвиток цих компонентів дозволяє правильно рефлексувати життєві ситуації, прогнозувати емоційні стани та поведінкові акти партнера зі взаємодії та ефективно взаємодіяти у конфліктних ситуаціях, що сприятиме спрямованості на попередження та ефективне вирішення конфліктних ситуацій. Емпіричними критеріями розвитку гендерної толерантності в юнацькому віці визначено: особливості міжстатевої взаємодії; розвиненість емоційної сфери; розвиток комунікативних якостей, на основі яких розрізняються рівні розвитку гендерної толерантності.

3. Вияв гендерної толерантності юнаками та юнками можна характеризувати наступними рівнями: *високий* – спрямовані на збагачення досвіду й розширення знань умінь і навичок міжстатевої взаємодії, достатньо емпатійні, практично не мають гендерних стереотипів та приймають індивідуальні особливості кожної особистості не залежно від її статевої приналежності, налаштовані на партнерську взаємодію; володіють розвиненими комунікативними якостями; *середній рівень* – володіють достатніми знаннями та навичками міжстатевої взаємодії, проте, не завжди використовують їх у повсякденній життєдіяльності, виявляють емпатійність, хоча, іноді, можуть проявляти байдужість до представників протилежної статі, визнають за необхідність послаблення гендерних та статевих стереотипів, проте, іноді, можуть слідувати деяким з них у процесі партнерської взаємодії, комунікативні якості досить розвинені; *низький рівень* – їм притаманний обмежений досвід та вміння міжстатевої взаємодії, погано орієнтуються в емоційних проявах та реакціях опонентів, мають певні труднощі у встановленні контактів з представниками обох статей, зокрема й комунікативні, володіють слабо розвиненим саморегулятивним потенціалом.

4. Констатовано, що у більшій половини представників юнацького віку рівень гендерної толерантності знаходиться на середньому (наближеному до низького) рівні; близько третини юнацтва мають низький рівень гендерної толерантності; і лише п'ята частина має сформовану (високий рівень) гендерну толерантність. Визначено, що гендерна толерантність більше сформована у дівчат ніж у хлопців, що пояснюється усвідомленою гендерною ідентичністю, не схильністю до стереотипного сприйняття оточуючих, диференційовністю емоційних проявів; а хлопці більше схильні до прояву маскулітних якостей особистості та гендерної стереотипності в процесі міжстатевої взаємодії, дещо обмежені в своїх емоційних виявах, володіють зниженою поведінковою та комунікативною саморегуляцією. У більшості дівчат спостерігається середній рівень конфліктності особистості, а домінуючими стратегіями поведінки у конфлікті обрані

«співпраця», «компроміс» та «пристосування». У хлопців переважає високий рівень конфліктності та схильність до ворожо-агресивної поведінки, а домінуючими стратегіями поведінки у конфлікті є «суперництво».

Отримані результати обумовили необхідність пошуку шляхів, методів та засобів розвитку гендерної толерантності та зниження конфліктності особистості в юнацькому віці.

5. Теоретичним підґрунтям авторської програми з розвитку гендерної толерантності виступили положення особистісно-орієнтованого виховання І.Д. Беха та гендерного підходу, на основі яких було розроблено модель та розвивально-корекційну програму, завданнями якої було створення психологічних умов для самореалізації та саморозвитку, розкриття особистісних і гендерних потенціалів молоді як представників різної статі. Ефективність запропонованої програми визначалась: розширенням усвідомлення респондентами гендерних відмінностей і відмінностей між статями; зниженням стереотипності у процесах індивідуальної та групової взаємодії; розвитком комунікативних якостей та навичок безконфліктної комунікації; більш усвідомленим рефлексуванням відмінностей між власним гендерним і статевим «Я»; налаштованістю на формування міжстатевих партнерських стосунків на паритетних позиціях, зниженням впливу фрустраторів щодо гендерно-статевої взаємодії; спрямованістю на саморозвиток та самовдосконалення і зростання гендерної культури, загалом.

6. Також були розроблені рекомендації для викладачів та практичних психологів закладів вищої освіти, щодо розвитку якостей гендерно толерантної особистості у юнаків, з метою оптимізації міжстатевих відносин в умовах стрімких соціальних трансформацій.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів заявленої проблеми та відкриває перспективи подальшої дослідницької роботи щодо вивчення зовнішніх чинників розвитку гендерної толерантності, розробки портрету гендерно-толерантної особистості за показниками особистісних якостей та вивчення методів формування гендерної толерантності на різних вікових етапах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях, затверджених МОН України

1. Рябкіна О.К. Психологічні чинники гендерних конфліктів та шляхи їх подолання. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. За ред. С.Д.Максименка. Київ 2010, Т. XII(5)), С. 300-306.

2. Рябкіна О.К. Вплив гендерних стереотипів на розвиток конфліктної компетентності в юнацькому віці. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент* (зб. наук праць.5). Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ 2011.С.135-144

3. Праченко (Рябкіна), О. К. Психологічні особливості толерантності в юнацькому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Психологічні науки (Серія 12). Зб. наук. праць. Київ, 2012. Вип. 37 (61). С. 147-151.

4. Праченко, О. К. Психологічні особливості прояву толерантності в юнацькому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Психологічні науки (Серія 12). Зб. наук. праць. Київ, 2012. Вип. 43 (67). С. 273-179.

5. Праченко, О. К. Психологічні особливості взаємозалежності рівня толерантності та схильності до міжособистісних конфліктів особистості юнацького віку. *Науковий часопис Національного педагогічного М. П. Драгоманова*. Психологічні науки (Серія 12). Зб. наук. праць. Київ, 2012. Вип. 43 (67) . С. 273-179.

6. Праченко О.К. Психологічні особливості прояву гендерної толерантності в юнацькому віці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Психологічні науки* (Серія 12): зб. наук. праць / за наук. редакцією І. С. Булах. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. Вип. 12 (57). С.101-110

Стаття у зарубіжному виданні:

7. Праченко О.К. Психологічні особливості комунікативного компоненту гендерної толерантності в юнацькому віці. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. Canada, 2020. Volume 41, Number 5. P.77-83.

Статті в інших наукових виданнях та матеріали наукових конференцій:

1. Праченко О.К. Формування гендерної толерантності в юнацькому віці. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету*: Збірник наукових праць звітної-наукової конференції викладачів університету за 2011 рік, 9-10 лютого 2012 року. Частина 2./ Укл. Г.І.Волинка, О.В.Уваркіна, О.П.Симоненко, О.П.Ємельянова. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. Київ, 2012. С.112-113.

2. Праченко О.К. Взаємозв'язок гендерної толерантності та конфліктності особистості юнацького віку. *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: зимові диспути: тези доп. II Міжнародної науково-практичної інтернетконференції, 4-5 лютого 2021 р. (Т.2.)* Дніпро, 2021. С.229-231

АНОТАЦІЇ

Праченко О.К. Розвиток гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів в юнацькому віці – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2021

Дисертація присвячена дослідженню гендерної толерантності як механізму подолання міжособистісних конфліктів в юнацькому віці. Визначено психологічний зміст та сутність поняття «гендерна толерантність»; виокремлено структурні компоненти та показники гендерної толерантності – когнітивний, емоційний, поведінковий, чинники розвитку - гендерна ідентичність, гендерна стереотипність, розглянуто роль гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів в юнацькому віці; емпірично досліджено особливості гендерної толерантності, обґрунтовано її критерії, кількісні і якісні показники та рівні розвитку досліджуваної якості; доведено взаємозв'язок між конфліктністю особистості та гендерною толерантністю, а також її вплив на вибір домінуючих стратегій поведінки у конфліктах. Розроблено, апробовано та доведено ефективність розвивально-корекційної програми розвитку гендерної толерантності та зниження конфліктності особистості юнацького віку.

Ключові слова: гендер, гендерна толерантність юнаків та юнок, інтегральна якість, конфліктність особистості, когнітивний компонент гендерної толерантності, емоційний компонент гендерної толерантності, поведінковий компонент гендерної толерантності, гендерно толерантна особистість, психологічні механізми гендерної толерантності

Праченко Е.К. Развитие гендерной толерантности при решении межличностных конфликтов в юношеском возрасте - Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по

специальности 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология». - Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2021

Диссертация посвящена исследованию гендерной толерантности как механизма преодоления межличностных конфликтов в юношеском возрасте. Определено психологическое содержание и сущность понятия «гендерная толерантность»; выделены структурные компоненты и показатели гендерной толерантности - когнитивный, эмоциональный, поведенческий, факторы - гендерная идентичность, гендерная стереотипность, рассмотрена роль гендерной толерантности при решении межличностных конфликтов в юношеском возрасте; эмпирически исследованы особенности гендерной толерантности, обоснованы ее критерии, количественные, качественные показатели и уровни развития исследуемого качества; доказана взаимосвязь между конфликтностью личности и гендерной толерантностью, а также ее влияние на выбор доминирующих стратегий поведения в конфликтах. Разработана, апробирована и доказана эффективность развивающе-коррекционной программы развития гендерной толерантности и снижения конфликтности личности юношеского возраста.

Ключевые слова: гендер, гендерная толерантность юношей и девушек, интегральное качество, конфликтность личности, когнитивный компонент гендерной толерантности, эмоциональный компонент гендерной толерантности, поведенческий компонент гендерной толерантности, гендерно толерантная личность, психологические механизмы гендерной толерантности.

Prachenko O.K. Development of gender tolerance in the case of viral misconceptions in a youthful vice - Qualification of science pratsya as a manuscript.

Dissertation on the scientific level of the candidate of psychological sciences for specialties 19.00.07 "Pedagogical and educational psychology". - National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova, Kiev, 2021.

The dissertation is assigned to the advancement of gender tolerance as a mechanism for the development of intergovernmental conflicts in a youthful meeting. The psychologichny zmist and the understanding of the "gender tolerance" is assigned; highly structurally structural components and indicators of gender tolerance - cognitive, emotional, behavioral, officials - gender identity, gender stereotype, the role of gender tolerance in viral youthful confessions is seen; empirically, the specificity of gender tolerance was measured, based on the criteria, the best and the most important indicators and the development of pre-teenage quality; the interconnection between conflicts and gender tolerance has been brought to bear, as well as injecting into the vibrating dominant strategies of behavior in conflicts. Developed, tested and proved the effectiveness of the developmental-correctional program for the development of gender tolerance and the reduction of conflict in the personality youth.

Key words: gender, gender tolerance of young people and young people, integrality, confusion of specialness, cognitive component of gender tolerance, social component of gender tolerance, behavioral component of gender tolerance, gender tolerance.

Підписано до друку 17.09.2020 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 124
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.
01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.